

MUHAMMAD XOTAMIY PREZIDENTLIK DAVRIDA ERON ICHKI SIYOSATI

Dilshoda Xodjimuratova

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14880786>

Annotatsiya

Maqolada Eron Islom Respublikasining Muhammad Xotamiy prezidentlik davridagi (1997-2005) ichki siyosati, jamiyatni liberallashtirishdagi islohotlari tahlil qilinadi. Uning “islomiy fuqarolik jamiyati” konsepsiyasi va “Sivilizatsiyalararo muloqot” tashabbusi Eronning ichki va tashqi siyosatida modernizatsiya va demokratlashtirish tendensiyalarini targʻib qildi. “Velayate fakih” tamoyilini isloh qilishga intilishlar konservativ kuchlarning qarshiligiga uchragani, shuningdek, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarga qaratilgan sa’y-harakatlar yoritilgan.

Kalit soʻzlar. Eron, ichki siyosat, velayate fakih, diniy demokratiya, Sivilizatsiyalararo muloqot, islohotlar.

IRAN'S INTERNAL POLICY DURING THE PRESIDENCY OF MOHAMMAD KHATAMI

Annotation. The article analyzes the internal policy of the Islamic Republic of Iran during the presidency of Mohammad Khatami (1997–2005) and his reforms aimed at the liberalization of society. The concepts of an "Islamic civil society" and the "Dialogue of Civilizations" initiative, proposed by Khatami, promoted trends of modernization and democratization in Iran's internal and foreign policies. Ambitions to reform the fundamentals of Velayat-e Faqih (the rule of the religious leader) faced resistance from conservative forces. Additionally, the article explores efforts toward economic and social transformations.

Keywords. Iran, “Velayate Faqih”, “religious democracy”, “Dialogue of Civilizations”, reforms.

Eron teokratik davlat boʻlib, unda diniy hokimiyat ichki va tashqi siyosiy kursni belgilab beradi. Bunda ruhoniyyat esa hokimiyatning barcha tarmoqlarini nazorat qiladi. Davlat tizimi saylov asosida shakllanadigan respublika institutlari mavjud boʻlishini taqozo etadi. Eronlik siyosatshunos va huquqshunoslar demokratik normalar islom dinidagi koʻplab ahkomlar bilan hamohangligiga tayanib, hozirgi teokratik davlatning turli shakllarini qiyosiy koʻrib chiqqan holda mamlakatda yaratilgan davlat boshqaruv tizimini oʻziga xos “diniy demokratiya” deb taʼkidlaydilar.

Eron tomonidan 1979-1989-yillarda islom inqilobini eksport qilish siyosati islom madaniyatini dunyodga tarqatish va targʻib qilish bilan cheklanib, muayyan transformatsiyaga uchradi. Arab-musulmon dunyosida rasmiy Tehron tashqi siyosatini qoʻllab-quvvatlovchi nufuzli ulamolar ozchilikni tashkil etdi. Bironta islom davlati ruhoniyyati Eron modelidagi teokratik respublika barpo etish niyatida emas edi. Tashqi siyosatda asosiy eʼtibor mamlakatning ichki xavfsizligi va hududiy yaxlitligini taʼminlash, Eronga chegaradosh davlatlar bilan yaxshi qoʻshnichilik munosabatlarini saqlashga qaratildi.

Eron siyosiy tizimidagi islohotlarning birinchi bosqichi pragmatik siyosat tarafdori boʻlgan Ali Akbar Hoshimiy-Rafsanjoniy prezidentlik davriga (1989-1997-yillar) toʻgʻri keldi. Uning prezidentlik davri Eronning ichki va tashqi siyosatini yanada moʻtadillashtirish imkonini berdi. 1997-yilda A.A.Hoshimiy-Rafsanjoniyning ikkinchi prezidentlik muddati tugashi

munosabati bilan uning do'sti Muhammad Xotamiy Eronning yangi prezident etib saylandi.

Muhammad Xotamiy o'zidan oldingi prezident A.A.Hoshimiy-Rafsanjoniylar siyosatini daavom ettirgan holda Eronda respublikachilik asoslarini mustahkamlash va siyosiy hayotni demokratlashtirishga chaqirdi. Biroq uning barcha siyosiy murojaatlari diniy ritorika ruhida edi. Eronlik ekspert Ali Ansoriy prezident M.Xotamiyning "islomiy fuqarolik jamiyati"ni shakllantirish g'oyasini tahlil qilar ekan, Eronda avvaldan tayyorlangan ijtimoiy baza mavjud bo'lmagan sharoitda "yuqoridan demokratlashtirish"ga urinishlariga shubha bilan qaraydi.

Prezident g'oyalarini qo'llab-quvvatlovchi partiya va tashkilotlarni, jumladan, "Kurashayotgan ruhoniylar uyushmasi"ni birlashtirgan holda imkon qadar qisqa vaqt ichida ijtimoiy-siyosiy va madaniy sohalarida islohotlar o'tkazishga chaqirdi. Xotin-qizlar, yoshlar uyushmalari, kasb-hunar tashkilotlari, shuningdek oz sonli milliy va diniy jamoalar huquqlarini himoya qiluvchilar faollashdi. Eron Islom Respublikasi tarixida ilk bor mahalliy diniy-siyosiy kengashlarga saylovlar bo'lib o'tdi.

M.Xotamiy prezidentlik hokimiyatini kuchaytirishga qaratilgan islohotlarni boshladi. 2002-yilda islohotchilar tarafdori ko'pchilikni tashkil qilgan parlament prezident vakolatlarini kengaytiruvchi qonun loyihasini ma'qulladi. Ushbu qonun bilan prezidentga Asosiy qonun normalariga zid qarorlarga veto qo'yish orqali konstitutsiyaviy normalar ijrosini nazorat qilish huquqi berildi. Biroq bu o'zgartirishlar konservatorlar va Oliy rahbar noroziligiga sabab bo'ldi. 2000-yil avgust oyida Oliy rahbar Ali Xomanaiy ommaviy axborot vositalarining erkinligi to'g'risidagi qonun loyihasini tasdiqlamadi. Natijada, konservatorlar ta'biri bilan aytganda, davlat tuzumi va jamiyat yana bir bor "liberallashtirish tahdididan saqlab qolindi".

M.Xotamiy hokimiyat tepasiga kelishi bilan nafaqat mamlakatning tashqi siyosiy kursida, balki ichki siyosatda ham muayyan o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Eron ommaviy axborot vositalari erkinligini kengaytirish; xotin-qizlarga avtomobil boshqarish va ichki ishlar organlarida xizmat qilish, jamoat ishlari bilan shug'ullanishga ruhsat berish M.Xotamiyning ikkinchi prezidentlik muddatida (2001-2005-yillar) mamlakatda islohotlarni amalga oshirish borasidagi muhim siyosiy tashabbuslaridan bo'ldi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh assambleyasining 1998-yili o'tkazilgan 53-sessiyasida prezident M.Xotamiy jahon siyosatida harbiy mojarolar va zo'rvonlikka chek qo'yish, "Sivilizatsiyalararo muloqot" konsepsiyasini qabul qilish tashabbusini ilgari surdi. BMT Bosh assambleyasi ushbu taklifni amalga oshirish maqsadida yangi asrning birinchi yilini "Sivilizatsiyalar muloqoti yili" deb e'lon qildi.

M.Xotamiy davlat siyosiy tizimiga joriylangan "veloyate fakih" teokratik tamoyiliga qarshi bo'lmagan holda, uni Erondagi voqea-hodisalar hamda shart-sharoitlardan kelib chiqib, qisman isloh qilish tarafdori edi. Shu bois "veloyate fakih" tamoyilini va davlat boshqaruvining diniy-siyosiy tizimini qo'llab-quvvatlashini doimo ta'kidlagan. M.Xotamiy hokimiyat tepasiga kelgach, Eron ichki va tashqi siyosati o'zaro uzviyligi va islom institutlari daxlsizligi tamoyilini himoya qilgan. Shu bilan birga Eron iqtisodiyotiga xorijiy sarmoya va tashqi siyosatida shaffoflik kerakligini ta'kidlardi. Biroq M.Xotamiyning mazkur yo'nalishdagi sa'y-harakatlari xavfsizlik xizmati, sud, Islom inqilobini himoya qilish korpusining qarshiligi sababli kutilgan natijani bermadi. Bunday sharoit prezidentdan ehtiyotkorlik bilan harakatlanish va o'z qarorlari amalga oshirilishi uchun siyosiy zamin yaratishini taqozo etdi.

Jamiyat siyosiy hayotini demokratlashtirish jarayoni Erondagi modernizatsiyaga qarshi kuchlar 2005-yilgi prezidentlik saylovida diniy radikallar manfaatlarini ifoda etuvchi

neokonservator nomzodi qo'llab-quvvatlanishiga olib keldi. Islohotchilar safida yuz bergan bo'linish konservatorlarning o'zaro jipslashuviga hamda saylovda Mahmud Ahmadinajod g'alaba qozonishini ta'minladi. Natijada, Eron tarixida ilk bor hokimiyat siyosiy sahnadan islohotchi kuchlarni siqib chiqarish va demokratik tendensiyalarni jilovlashga intilgan siyosatchilar qo'lida to'liq jamlandi.

M.Xotamiy tomonidan tashqi siyosiy maydonda amalga oshirilgan bir qator chora-tadbirlar Eronning xalqaro miqyosdagi imidji yaxshilanishini ta'minladi. Erondagi siyosiy hokimiyatning bo'linish tizimi xususiyati va M.Xotamiyning siyosiy muxoliflari unga Konstitutsiyada belgilangan asosiy vakolatlarini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilgani islohotchilar tomonidan mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy transformatsiyani o'zining mantiqiy yakuniga yetkazish imkonini bermadi. M.Xotamiyni mamlakat aholisining ko'pchiligi qo'llab-quvvatlagan. Parlamentda islohotchilar guruhi vakillari ko'pchilikni tashkil qilgani unga siyosiy modernizm nazariyasi tarafdorlarini o'z atrofida uyushtirishga imkoniyat berdi. M.Xotamiy o'zining prezidentlik davrida Oliy rahbar A.Xomana'y bilan murosa qilish yo'lini tutdi.

References:

1. Юртаев В.И. Особенности и реализация внешней политики Исламской Республики Иран (1979 – 2010 гг.): дис. ... д-ра ист.наук. – М., 2012.
2. Манучихри Аббас. Политическая система Ирана. Iranica. – СПб., 2007. 240 с.
3. Ушаков В.А. Иран и мусульманский мир. 1979-1998 гг. - М., 1999.
4. Санаи М. Диалог цивилизаций и исламский фактор. // Диалог цивилизаций: исторический опыт и перспективы XXI века. – М.: РУДН, 2002. Ali M. Ansari. Iran, Islam and Democracy: The Politics of Managing Chance. – Gingko Library, 2019.
5. Assembly Proclaims 2001 United Nations Year Of Dialogue Among Civilizations, Expressing Determination To Facilitate International Discussion. [Press Release General Assembly GA/9497](https://press.un.org/en/1998/19981104.ga9497.html). [Elektron manba]. URL: <https://press.un.org/en/1998/19981104.ga9497.html>
6. ABDULLAEV N. Features of the political transformation of Syria //Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies. – 2022. – №. 02. – С. 131-138.
7. Xodjimuratova, Dilshoda ERON PREZIDENTLIK SAYLOVLARI: KONSERVATORLAR VA ISLOHOTCHILAR O'RTASIDAGI KURASH // ORIENSS. 2025. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eron-prezidentlik-saylovlari-konservatorlar-va-islohotchilar-o-rtasidagi-kurash>.
8. // نادر عبدالحى عبد الله يف. محددات الاتجاهات الديمقراطية بالتحويلات السياسية في سورية ومصر International Journal of Law and Politics Studies. – 2020. – T. 2. – №. 2. – С. 30-35.
9. Dilshoda Khodjimuratova. (2025). INSTITUTIONALIZATION OF THE CONCEPT OF "VELAYAT-E FAQH" IN IRAN'S POLITICAL SYSTEM. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 12(02), 35–41. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/2564>
10. Abdullaev N. Some Features Syrian Foreign Policy On The Middle East. 2019.
11. Абдуллаев Н. Исторический анализ факторов и условий, влияющих на турецко-сирийские отношения //Восточный факел. – 2020. – Т. 2. – №. 2. – С. 178-183.